

Retrospectiva envers la comarca d'Albarrasí i altres llocs propers

Griegos (Terol) és un petit poble situat a la zona dels Montes Universales, a una altitud de 1.604 metres, on els hiverns són severs per les nevades. Dins l'edifici de l'Ajuntament hi ha un petit museu de papallones i insectes que podem visitar gratuïtament en horari feiner. També hi ha un lloc per dinar al poble. Socis del GOC l'hem visitat alguna vegada i algú moltes vegades des de l'any 2007.

El mes de maig i juny són ideals per gaudir de la biodiversitat excepcional d'aquesta zona i, especialment, de les orquídiades que floreixen a les anomenades *majadas*, zona de pins i pastures. Una pista forestal connecta Griegos i Guadalaviar, lloc per on passa el [GR 10.1](#). Per aquesta pista podem observar des de prats de pastura fins a zones molt humides i les parades són necessàries per explorar els diferents ambients.

Aquest itinerari el comencem des de Griegos i el recorregut fins a Guadalaviar es divideixen tres zones: la primera és la Dehesa Boyales on hi ha la primera font, anomenada Fuente de la Malena, situada a l'esquerra de la pista en la dehesa. Aquí es pot fer la primera parada i veure orquídiades des de mitjans de maig, amb la famosa *Serapias vomeracea* (floreix de finals de maig a mitjan juny aquí, a 1581 m). N'hi ha un article escrit per J. Benito Ayuso, al 2014, però la van trobar eren de l'AOC i l'amic Jaime Lahoz, i les primeres imatges van ser del 30 de maig 2009. En aquelles dates, tampoc pensàvem que fos la primera cita en el Sistema Ibèric. Altres orquídiades es fan molt visibles per la seva abundància: *Anacamptis morio* subsp. *morio*, *Anacamptis morio* subsp. *champagneuxii*, *Anacamptis morio* subsp. *picta*, *Coeloglossum viride*, *Dactylorhiza incarnata* amb coloracions variades, *D. fuchsii*, *D. maculata*, *Neottia ovata*, *Orchis mascula* i en altres dates *Anacamptis coriophora* subsp. *coriophora* i crec que també la var. *carpetana*, amb un nectari molt gros, entre altra tipus de flora com *Fritillaria lusitanica*, *Trollius europaeus*, *Pinguicula vulgaris*, etc

Seguint la pista atravessarem la Dehesa Boyal, on hi ha la Fuente Cobeta, i més endavant la Dehesa Mayor on trobem la Fuente de la Cerraja, la Fuente Féliz i la Fuente de los Humideros, ja molt a prop de Guadalaviar. Al llarg d'aquesta pista trobarem tanques amb un pas canadenc, on és necessari obrir i tancar per avançar, ja que hi ha vaques i cavalls pasturant en alguns prats. Durant el recorregut, a banda i banda podem veure sense baixar del cotxe moltes orquídiades, entre elles *Dactylorhiza insularis*, *Orchis langei* i *O. tenera*, aquestes sota els pins.

Si volem explorar, haurem de fer diverses parades per veure i fotografiar les diferents espècies. Una més que es va descobrir, ja molt a prop de Guadalaviar i dins d'unes jornades d'orquídiades, va ser la *Spiranthes aestivalis* al mes de juliol.

Altres orquídiades d'altres zones de la serra d'Albarrasí són citades per persones que coneixem des de fa anys, com Jaime Lahoz, avui ja guarda forestal. Quan ens vam conèixer, junt amb Francesc Jonch i Francesc López, vam conèixer alguns llocs on avui encara vaig a visitar. Podem veure en el seu blog *El blog de Drakis* ([drakis.net](#)) on cita moltes orquídiades i descriu amb una sensibilitat inusual pels detalls de la natura, reflectits en les seves fotografies d'aquests indrets, i on descriu també alguns llocs per fer fotografia de flora, insectes i paisatges. En les diferents entrades del seu blog, ens introdueix en molts temes naturalístics en petits relats curts. També vam assistir a unes jornades d'orquídiades organitzades aquí i dirigida pel conegut José Antonio Beneito, guia de natura d'aquesta zona.

Orquídiess que podem veure en aquesta comarca són *Anacamptis morio* subsp. *picta*, *Cephalanthera damasonium*, *C. longifolia*, *Gymnadenia conopsea*, *Limodorum abortivum*, *Neotinea ustulata*, *Ophrys sphegodes*, *O. castellana*, *O. lutea*, *O. scolopax*, *Orchis mascula*, *O. cazorlensis*, *O. tenera* i *Platanthera algeriensis* a la CU-V-9161 en direcció a Tragacete, al lloc anomenat Herrería de los Chorros, d'on surt una pista en direcció al petit torrent d'aigua Arroyo de la Herrería de los Chorros.

Penseu que la comarca d'Albarrasí no es gaire poblada i té molts boscos amb una gran riquesa a ni- vell botànic. També lepidòpters, afegint la micologia i la fauna. El botànic Dr. Gonzalo Mateo Sanz, professor titular del Departament de Botànica i Geologia de l'Universitat de València, té molts treballs de botànica d'aquestes zones, per qui vulgui investigar una mica més.

La [Asociación de Empresarios Turísticos de la Sierra de Albarracín](#) organitza unes jornades un cop a l'any per veure orquídiess, en diferents emplaçaments, amb un guia. És una ocasió excepcional per veure diferents espècies i llocs d'aquesta comarca, prèvia inscripció. Es fa entre maig i juliol. L'any 2021 s'organitzaran les V Jornadas Orquídeas de la Sierra de Albarracín els dies 14, 15 i 16 de maig i el 18, 19 i 20 de juny, normalment guiades per José Antonio Beneito Montagut, educador ambiental i expert en la flora i fauna de la serra d'Albarrasí. Amb places molt limitades (15) i a un preu més que assequible.

Altres llocs propers són el naixement del riu Cuervo i Vega del Codorno (Conca), un indret magnífic paisatgísticament i per a orquídiess. Vegeu a la bibliografia una publicació relacionada de l'any 2002. Hi han més llocs per visitar però ho deixem aquí per a qui vulgui investigar una mica més.

A la província de Conca podem veure, en diferents dates, *Ophrys ficalhoana*, *O. castellana*, *O. sphegodes* i l'hibrid *Ophrys xdelmeziana*. També *Dactylorhiza elata*, *Spiranthes aestivalis* i *Epipactis*.

Aquí teniu un indret descobert fa uns anys per mi mateix i una data de referència –l'11 juny 2013–: carretera GU-417 entre El Pobo de Dueñas i Campillo de Dueñas, P.K. 2, Alto del Marajo, 1.282 m. S'hi pot trobar, des de finals de maig fins a la primera quinzena de juny, *Anacamptis champagneuxii*, *Limodorum abortivum*, *Orchis langei* i *Linaria aeruginosa* a la zona dreta de la carretera, en front de l'inici de la pista de terra, i *Anacamptis coriophora* (24-6-2020), *Anacamptis morio* i *Ophrys sphegodes*. Aquestes darreres, si les pluges han estat generoses, estan a la cuneta dreta de la pista que va al poble d'Hombrados, des de la GU-417, on hi ha una petita bassa pel bestiar on les libèl·lules i papallones son també nombroses. En data 24-6-2020, les *Orchis langei* estaven fructificades. Per tant, cada any és diferent en quant a la fenologia.

Setiles (Guadalajara) és el lloc on tinc casa- Poble petit, només un bar i sense gaires serveis, és des d'on puc sortir a totes aquestes zones. Té un petit estany amb aus, flora aquàtica i moltes libèl·lules des de finals de maig fins a octubre. Pels voltants he pogut observar amb data 5 juny 2014, al Molino del Cura per sobre de la Fuente del Fraile - Barranco de Bronchales, dos plantes d'*Himantoglossum hircinum* en mal estat (1.230 m). Semblen hipocromàtics. Mai he pogut veure aquest *H. hircinum* en perfectes condicions i probablement aquesta és la primera cita a Guadalajara. També hi ha restes d'*Ophrys* sp. i d'*Anacamptis coriophora* subsp. *coriophora* a la zona anomenada Rambla de los Villares, a Setiles.

De camí a Orihuela del Tremedal, passat el poble de Tordesilos i davant de l'Ermita de San Roque (CM -2112), he trobat *Cephalanthera damasonium*, *Neotinea ustulata*, *Ophrys sphegodes* i *Vipera latastei* (ull!).

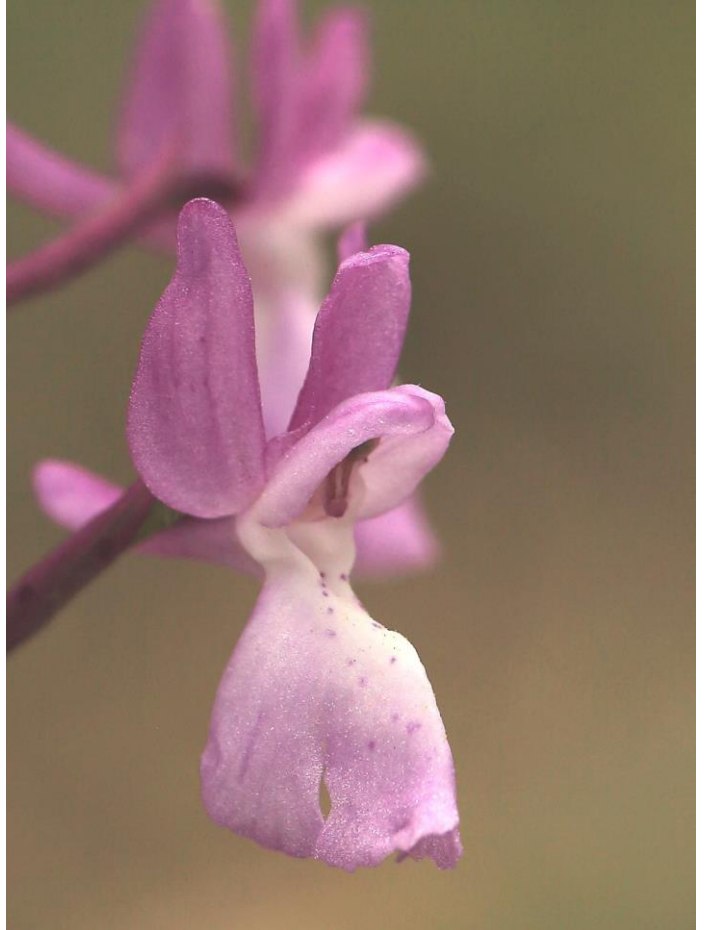
Com a informació complementària, a [Mina El Menedillo](#), poble del terme d'Ojos Negros (Terol), s'ha trobat *Anacamptis papilionacea* subsp. *grandiflora* ja fa uns anys. Mai he anat a cercar-la, encara que està a prop de Setiles (Guadalajara), a la serra Menera, i és un tàxon força rar en aquesta zona.

Bibliografía de la zona:

- 1982 - Contribución al estudio de la flora y vegetación de la cuenca del Alto Tajo: tránsito Alcarria-Sistema Ibérico (Provincia de Guadalajara) - (Pàgs. 310-315) (tesi)
- 1983 - Contribución al estudio de la flora y la vegetación de la Sierra de Albarracín. (Pàgs. 330-335)
- 1986 - Aportaciones a la flora albarracinense.
- 1986 - Aportaciones al conocimiento de la flora del noroeste de la provincia de Guadalajara. (Pàg. 137)
- 1990 - Marojales y quejigales del noroeste de la provincia de Teruel.
- 1993 - Sobre la presencia de *Goodyera repens* (L.) R. BR. en el Alto Maestrazgo (Castellón-Teruel).
- 1996 - Aproximación florística al Barranco de la Tosquilla de La Iglesuela del Cid (Teruel)
- 1997 - Listado de plantas vasculares de Guadalajara. (Pàgs. 189 a 192)
- 1997 - Notas florísticas de la provincia de Guadalajara.
- 2000 - Estudio de la flora y vegetación de las sierras orientales del sistema ibérico: La Palomita, Las Dehesas, El Rayo y Mayabona (Teruel). (Pàgs. 230-234)
- 2002 - Aproximación al catálogo florístico del término municipal de Mosqueruela (Teruel). (Pàgs. 266,268,270,273,275)
- 2002 - <http://digitblancoana.googlepages.com/AE002090.pdf>
- 2003 - Flora del Valle de Escriche (Corbalán, Teruel). (Pàg. 95)
- 2003 - Propuestas para la regeneración de la vegetación del Humedal de los Ojos de Monreal del Campo (Teruel). (Pàg. 84)
- 2004 - Catálogo de las especies de Orchidaceae de la provincia de Guadalajara (España)
- 2004 - *Epipactis maestrazgona* sp. nova, une espèce du groupe d'*Epipactis leptochila*, endémique du Système ibérique méridional (province de Teruel, Aragon, Espagne). *Natural. Belges* 85 (Orchid. 17) (2004): 49-71.
- 2005 - Áreas de especial interés florístico y fitosociológico en las sierras orientales del sistema ibérico: La Palomita, Las Dehesas, El Rayo y Mayabona (Teruel)
- 2006 - Adiciones a la flora de la Sierra de Albarracín (Teruel), II. (Pàg. 54)
- 2007 - Aportaciones a la flora de la Sierra de Gúdar (Teruel) – (Pàg. 59)
- 2007 - Riqueza florística de las orquídeas silvestres (Familia Orchidaceae) en la provincia de Teruel.
- 2008 - Catálogo fotográfico "Orquídeas de la comarca del Jiloca" - Any 2008 - ISSUU
- 2009 - Flora de la Sierra de Albarracín y su comarca (Teruel) 2ª edición. (Pàgs. 327-334)
- 2009 - Flora y vegetación del curso alto del Río Palomita (Provincia de Teruel). (Pàgs. 111,112-118)
- 2009 - Notas corológicas sobre el Sistema Ibérico central (provincia de Guadalajara), I (Pàgs. 14 i 16)
- 2009 - Notas corológicas sobre el Sistema Ibérico central (provincia de Guadalajara), II. (Pàgs. 48-49; 52)
- 2009 - Notas corológicas sobre el Sistema Ibérico central (provincia de Guadalajara), III (Pàgs. 27-29)
- 2009 - Novedades para la flora de la Sierra de Javalambre (Teruel). (Pàg. 66)

- 2010 - Adiciones al catálogo de la flora de las Sierras de Gúdar y Javalambre (Teruel),VII. (Pàgs. 98)
- 2011 - Adiciones al catálogo de la flora de las Sierras de Gúdar y Javalambre (Teruel), VIII. (Pàgs. 26,29)
- 2012 - Catálogo florístico del término de Ladruñán (Castellote, Maestrazgo, Teruel). (Pàg. 20)
- 2012 - Fitodiversidad geográfica de Miralrío comparada con la flora de La Alcarria occidental de Guadalajara. Análisis taxonómico y de riqueza. (Pàg. 271)
- 2013 - Catálogo florístico de las Sierras de Gúdar y Javalambre (Teruel) – (Pàgs. 172-176)
- 2014 – Orquídeas de Aragón – C. Muñoz Ortega – ISBN: 9788494199615 – Any 2014
- 2014 . Sobre la presencia de *Serapias vomeracea* (Burm. Fil.) Briq. En el Sistema Ibérico. (Pàgs. 81 a 87) Flora Montiberica 57: 3-16 (24-V-2014). ISSN: 1138-5952, edic. digital: 1998-799X
- 2015 - Adiciones al catálogo de la flora de las Sierras de Gúdar y Javalambre (Teruel), X - (Pàg.18)
- 2017 - Estudio de las orquídeas silvestres del sistema ibérico. Listado de localidades - Anexo
- 2017 – Guía de las orquídeas de la provincia de Cuenca - Agustín Coronado i Eduardo Soto Pérez - ISBN: 978-84-945880-5-1 - Any 2017
- 2018 - Aportaciones al catálogo florístico de la provincia de Guadalajara (Castilla la Mancha) (Pàg. 105)
- 2019 - Catálogo florístico del término municipal de Cedrillas (Teruel) (Pàg. 133)
- 2019 - Novedades para la flora de Manzanera y su entorno (Sierra de Javalambre, Teruel)
- 2020 - Adiciones a la flora de la provincia de Guadalajara, IV. (Pàg. 129)
- 2020 - Aproximación a la orquideoflora de la Sierra de Albarracín
- 2020 - Primera cita de *Ophrys santonica* J.-M. Mathé y F. Melki (Orchidaceae) en la provincia de Guadalajara

Text i fotos : Lluís Salvador - 2020



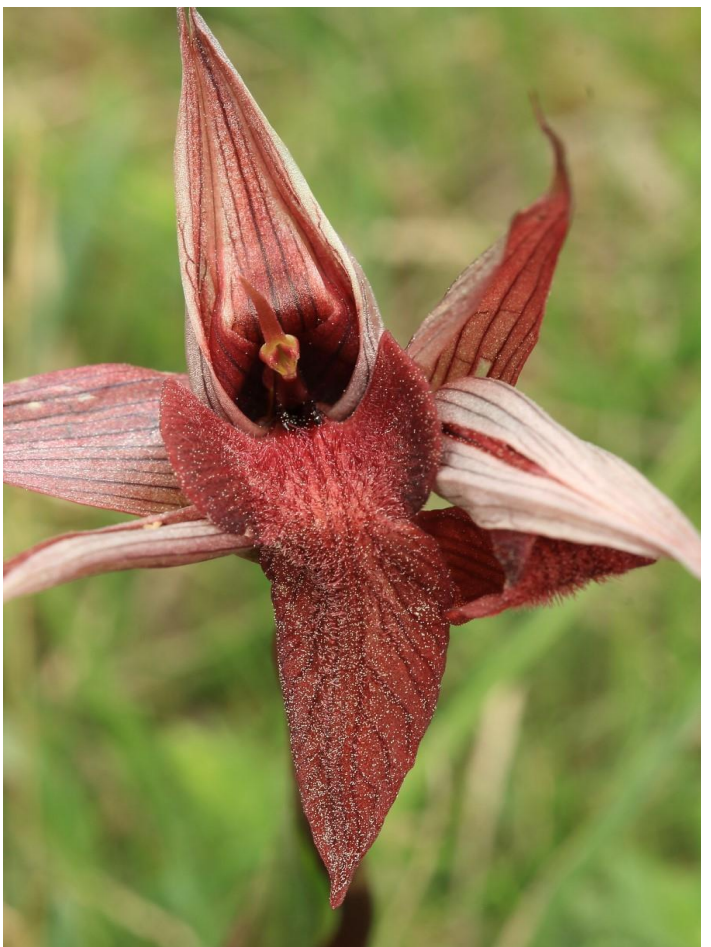
A dalt a l'esquerra, imatge de *Limodorum abortivum* (feta a El Pobo de Dueñas, Guadalajara); a la dreta a dalt, *Orchis langei* (Griegos, Terol). A la part inferior a l'esquerra, *Dactylorhiza incarnata* (Griegos); a la dreta, *Orchis cazorlensis* (Griegos, Terol).

Fotos: Lluís Salvador



A la imatge superior, *Anacamptis coriophora* subsp. *carpetana* (El Pobo de Dueñas) i a la inferior *Ophrys sphegodes* (província Terol).

Fotos: Lluís Salvador



A dalt a l'esquerra, diferents peus d'*Anacamptis morio* subsp. *morio* (Griegos, Terol). A dalt a la dreta, imatge de *Coeloglossum viride* (Griegos, Terol). A baix a l'esquerra, peus de *Orchis tenera* (Griegos, Terol) i a la dreta foto de *Serapias vomeracea* (Griegos, Terol).

Fotos: Lluís Salvador



A la imatge de dalt, Francesc Jonch i Francesc López fotografiant *Orchis cazorlensis*. A baix, hàbitat d'*Orchis langei*.

Fotos: Lluís Salvador